

i 17. og ikke mindst i 18. årh., dels ugedagsbøndernes skattefrihed, dels den gennem de store mageskifter skabte koncentrationsmulighed (der igen begge var en forudsætning for et rationelt hoveri, men sent i udviklingen), efter alt at dømme har *foregrebet* den økonomiske udvikling, idet først prisrevolutionen viste, hvilke økonomiske muligheder, der var i dette – indtil da øjensynligt blot administrativt praktiske – system.

Når en anmelder derfor med al respekt for den energi, forfatteren har udvist i sit forsøg på at skildre Danmarkshistorien i dette tidsrum på basis af sin marxistiske historieforståelse, og med al mulig sympati for det varmhjertede forsvar for vort for tiden så upopulære fag (indledningen s. 7 f.) med nogen forbløffelse må konstatere, at arbejdet i ikke ringe grad virker traditionelt, skyldes dette vist flere forhold. Ikke blot er forfatteren for god en historiker til, at han – trods arven fra Arup – ønsker at foretage ny- og omvurderinger blot for at chokere. Måske hænger det i nogen grad sammen med, at den marxistiske videnskabsopfattelse jo faktisk er et efterhånden ærværdigt 100-årigt system, der givet har smittet af på selv meget »borgerlige« fremstillinger? Vigtigst forekommer mig, at den fra Arup overtagne tradition hviler på et stærkt materialistisk (omend ikke nødvendigvis marxistisk) grundlag, og endelig gælder det, at hovedsigtet at indføre klassekampen i Danmarkshistorien forlængst var søgt tilgodeset af Allen, hvis »reformationshistoriske« skema derfor behersker forskningen den dag i dag med det for mig at se bedrøvelige resultat, at denne opfattelse er blevet cementeret og aldrig underkastet en virkelig prøvelse.

Troels Dahlerup

Ole Feldbæk: Dansk neutralitetspolitik under krigen 1778-1783. Studier i regeringens prioritering af politiske og økonomiske interesser. Kbh., Akademisk forlag 1971. 212 s.

Historikere har stedse berømmet Danmarks neutralitetspolitik i anden halvdel af 1700-tallet. Det gælder fremfor alt under den amerikanske frihedskrig. Dr. Ole Feldbæk helliger den danske politik i disse år indgående undersøgelse, som inddrager et omfattende og hidtil uudnyttet aktmateriale fra danske og engelske arkiver. Han påviser, at det var den danske regering magtpåliggende at nyttiggøre de økonomiske konjunkturer i den yderste udstrækning, som var sikkerhedspolitisk forsvarlig, og hvorledes det lykkedes at nå dette mål ved tilpasning til de vekslende situationer: Fra den truende krigsfare, krigsudbruddet, Frankrigs og dernæst Spaniens deltagelse og sluttelig også Hollands inddragelse, d.v.s. Danmarks største konkurrent – for Danmarks vedkommende blev konjunkturerne derigennem drevet til et højdepunkt; videre til den krise, der meldte sig, da krigens afslutning kunde forudses, og til fredsslutningen, der bragte den dybe tilbagegang.

Neutralitetsbegrebet lod sig tolke meget forskelligt. Den bredeste udlægning lod sig næppe gennemføre: At neutralt flag kunde dække enhver last (formelt: frit skib – fri ladning). At krigskontrabande var udelukket måtte de neutrale uden videre indrømme. Hårdt omstridt var den indskrænkning, hvorefter neutralt flag kun kunde dække ladninger fra neutrale lande, evt. dog også varer, som neutrale købmænd havde købt i et krigsførende land. For at hindre, at anvendelse af formelt bekvemmelighedsflag ved køb af skibe – således som Danmark i vid udstrækning foretog – forlenede det med neutrale rettigheder, stod navnlig England fast på, at også kaptajnen og en nærmere angivet del af besætningen skulde være undersåtter under den neutrale stat. – På tilsvarende vis var kontrabandebegrebet genstand for bredere eller snævrere fortolkning: Omfattede 'kontrabande' kun våben og ammunition samt de råstoffer, fremstillingen krævede, jern, salpeter og kobber, eller også skibstømmer (vigtigt for Norge) og levnedsmidler (afgørende for Danmark) eller derudover endda hvilket som helst gods, som ikke stammede fra neutrale lande? Og hvorledes lod alt dette sig kontrollere? Blot ved eftersyn af skibspapirerne eller

ved visitation af ladningerne i åben sø eller endda ved at bringe skibet til en krigsførende havn? Og dertil endelig det kritiske spørgsmål: Skulde man bevæbne handelsskibe, respektive beskytte dem ved et konvojsystem? Eller var det netop en udfordring af de krigsførende, der på denne måde så deres kontrolret beskåret og med rette kunde mistænke skibet for at fore kontrabande?

Disse problemer – der i vore dage stadig knytter sig til 'neutralitet' – søgte den danske regering at løse til sin fordel. Den bevægede sig på en snæver og farlig vej mellem på den ene side det nødvendige hensyn til England, der ved sin fremfærd mod Holland (indledt med overfaldet på St. Eustatius) røbede sin formåen trods dets åbenlyse svagheit under denne krig, og på den anden side hensyntagen til Rusland og Sverige, der kunde være en trussel mod Norges sikkerhed. Bernstorff lagde først og fremmest vægt på et tåleligt godt forhold til England; det måtte ikke forstyrres af russisk interessepolitik. Det var et diplomatisk mesterstykke, da han i september 1778 foregreb det forventede russiske pres for indgåelse af et væbnet neutralitetsforbund ved på eget initiativ at formulere et fempunkts principprogram og forelægge det for czarriget, der i første omgang afviste det. Da den russiske regering alligevel godt et år senere tog de bernstorffske tanker op og forsøgte at bringe et forbund istand på dette grundlag, lykkedes det umiddelbart forinden Bernstorff at opnå en overenskomst med England, hvorefter danske landbrugsprodukter såvel som bygningstømmer og jern (typisk norske produkter) uhindret måtte fragtes under dansk flag. Et sådant arrangement, der sikrede Danmark et vist mål af handlefrihed, lå derimod ingenlunde i Ruslands interesse, og Danmark vilde under 'bevæbnet neutralitet' ikke længere have kunnet opnå disse vilkår. Den dansk-engelske kontrabande-erklæring var blevet offentliggjort 4. juli 1780 – fem dage senere blev det dansk-russiske neutralitetsforbund underskrevet. Danmark var dog selv i bindingen overfor Rusland fast besluttet på aldrig at lade det komme såvidt, at det overfor mulige britiske forholdsregler måtte påkalde materiel russisk bistand.

Varetagelsen af neutraliteten var i ligeså høj grad et magtspørgsmål som et spørgsmål om diplomatisk behændighed; den ahang af den korrekte vurdering af de krigsførende, men også af forbundspartnerne. Da Danmark af hensyn til de økonomiske fordele netop under krigen gik på akkord med sine merkantilistiske handelsprincipper, måtte man i London tage det ilde op. Den danske regering undgik derfor principerklæringer og forsøgte at komme til rette med England fra sag til sag, medens England, der stod svagere end i tidligere krige, stiltiende gav efter. Den danske politik forstod således også at kalkulere risiko'en rigtigt.

Læseren følger med interesse den subtile fremstilling. Et irritationsmoment er det dog, at Feldbæk udover de i undertitlen anførte, politiske og økonomiske interesser i teksten også opererer med 'sikkerhedspolitiske' interesser (han tænker her på Sveriges trusler mod Norge). Denne tredobbelthed er ulogisk; thi hvad andet skal man forstå ved 'politiske interesser' end opretholdelsen af statens eksistens og integritet, som man ikke gerne kunde sætte på spil ved udnyttelsen af de økonomiske fordele?

Danmarks risiko lå ingenlunde blot i den officielle udenrigspolitik og forhandlingspartnernes øjeblikkelige reaktioner. Den lå i vid udstrækning også i den handelspraksis, som ikke så meget den danske stat som snarere danske privatforetagender, ofte nok som medinteressenter i de halvt statslige handelselskaber, drev: Hvorvidt foregreb de sig dermed bevidst mod de forpligtelser, som forventedes at påhvile en neutral stat? Man kunde nævne ikke-tilladt fragt, stundom med falske papirer; kamouflager af fjendegods under dansk flag; angivelse af falsk destination o.s.v. Feldbæk fremlægger talrige vidnesbyrd herom, selvom besvigelserne utvivlsomt har været væsentligt mere omfattende, eftersom sådanne transaktioner jo naturligvis foregik under yderste diskretion. I en specialunder-

søgelse over 'Caracas-spekulationen' 1782-83 (HT 12. r. VI, 1972-73) har dr. Feldbæk påvist, hvor ubesindigt ansvarlige danske statsmænd bragte staten i fare af hensyn til deres private fordel. Nuvel, de havde heldet med sig. Heldet fulgte ligeledes den risikable officielle, danske udenrigspolitik, som Bernstorff bar ansvaret for i de første og afgørende faser (indtil 1780). De fleste historikere vil vel være tilbøjelige til at betegne denne præstation som genial. Kan man yde Caracas-foretagenderne samme ros? Eller gælder der forskellige vurderingskriterier for statslige og private forehavender? Dr. Feldbæks undersøgelser fortjener at blive indgående studeret. De problemer, som analyserne beskæftiger sig med, er nok tohundrede år gamle, men principielt lige aktuelle før som nu.

Chr. Degn (Kiel)

P. Munch: Erindringer. Udgivet med støtte af undervisningsministeriet og Tuborgfondet af Udgiverselskab for Danmarks nyeste historie. Redaktion: Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen. Bind 1: 1870-1909. Fra Skole til Folketing. (328 s., 1959); Bind 2: 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister. (280 s., 1960); Bind 3: 1914-1918. Under den første Verdenskrig. (400 s., 1961); Bind 4: 1918-1924. Freden, Genforeningen og de første Efterkrigsaar. (452 s., 1963); Bind 5: 1924-1933. Afrustningsforhandlinger og Verdenskrise. (352 s., 1964); Bind 6: 1933-1939. Paa Vej mod Krigen. (342 s., 1966); Bind 7: 1939-1942. Optegnelser fra og om Besættelsestiden 1. (444 s., 1967); Bind 8: 1942-1947. Optegnelser fra og om Besættelsestiden 2. (432 s., 1967). Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh.

Udgivelsen af P. Munchs store erindringsværk i ialt 8 bind er nok en af de største udgivelsesopgaver, der er blevet betroet danske historikere af materiale fra dette århundrede. Der kan derfor være god grund til – selv så mange år efter udgivelsens afslutning – at overveje virkningen af et så omfattende erindringsværk på vort kendskab til den periode og de begivenheder, som det omhandler. Det er under alle omstændigheder et værk, som allerede har sat sig spor, og som fortsat vil gøre det.

Det første spørgsmål en benytter af værket vil stille sig er, hvordan udgivelsen forholder sig til det originale manuskript. Det er et spørgsmål, som ikke er så let at besvare. Inden sin død i 1948 nåede P. Munch ikke at færdiggøre manuskriptet i en skikkelse, som han selv anså for den endelige. Povl Bagge redegør i forordet til 1. bind for det foreliggende manuskript og dets tilstand. Han citerer også den påtegning, som P. Munch havde skrevet i januar 1947. Han kunne med fordel have fortsat citatet, fordi fortsættelsen klart viser, hvilket stort redaktionelt arbejde han og hans medarbejdere påtog sig ved besørgelsen af udgaven: »Tiden 1870-1914 burde samles under Titlen: Fremgangens Tid 1870-1914. Tiden efter 1914 under Titlen: Prøvelsernes Tid 1914-47«. ¹ Hermed angav P. Munch, at hans forestilling gik ud på, at udgivelsen skulle kunne ske i 2 dele, hvis tilsigtede omfang man kan danne sig et indtryk af fra hans bemærkning om, at navnlig stoffet efter 1914 trængte til en indgående bearbejdelse, hvilket antyder, at han har anset manuskriptet for tiden indtil da at have en nogenlunde færdig form. ²

En af de væsentligste årsager til, at det udgivne erindringsværk er blevet så omfattende, er den disposition, som udgiverne traf fra og med 2. bind. Som det fremgår af indledningen til noterne i dette bind – og forordene til bindene 3-5 – har de med tilladelse fra P. Munchs søn »på steder, hvor det er fundet hensigtsmæssigt« erstattet erindringsmanu-

¹ RA, P. Munchs arkiv, pk. 168, hefte 1, s. 1 a.

² Påtegningen indeholder også udkast til et forord, der skulle begrunde opdelingen i de 2 dele med de velkendte betragtninger om krigsudbruddet i 1914 som det store vendepunkt, jvf. Erindringer 2, s. 202 f. og 8, s. 382.